

АВТ
Л53

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

ЛЕШКОВИЧ ТАРАС АНДРІЙОВИЧ

УДК 343.144.5

**ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА
В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

**Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність**

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2014

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Одним із завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і його судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України, далі – КПК України).

Із набранням 20.11.2012 р. чинності КПК України від 13.04.2012 р. забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду кримінального провадження ще більше ускладнилося. Скасування стадії порушення кримінальної справи має наслідком те, що всі заяви та повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення заносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) і одразу починається кримінальне провадження. З одного боку, це веде до спрощення провадження, посилення прав потерпілих, але, з іншого боку, в попередні роки порушені кримінальні справи становили лише близько 10-15 % від кількості поданих заяв та повідомлень. Тому за чинним КПК України, передусім, зростає навантаження на слідчих.

У цій ситуації особливо актуальними є дослідження та впровадження сучасних досягнень науки і техніки, які допомогли б швидко та ефективно проводити розслідування кримінальних правопорушень. Одним із таких досягнень науково-технічного прогресу є поліграф (від грецького «полі» (*πολύ*) – багато та «графос» (*γράφω*) – писати; і дослівно може бути перекладено як «багатописець»), технічний прилад, функціонально призначений для одночасної багатоканальної реєстрації фізіологічних процесів, які відбуваються в організмі людини під впливом подразників, стимулів з метою подальшої інтерпретації отриманих результатів для виявлення прихованої інформації або діагностування правдивості чи неправдивості показань обстежуваної особи.

Поліграф було винайдено в кінці 19 століття, а правоохоронними органами він почав застосовуватися в 1920-их роках в США, звідки поширився на інші держави (Ізраїль, Японія, Польща, Румунія, Угорщина, Російська Федерація, Білорусь тощо, загалом близько ста держав). У Радянському Союзі можливість використання поліграфа в кримінальному провадженні різко критикувалася, його вважали «реакційним приладом», «зінряддям інквізиції» тощо. Лише з розпадом Радянського Союзу та здобуттям Україною незалежності науковці та практики почали звертати на нього увагу, тоді ж з'явилися і перші дослідження перспектив використання цього приладу в практиці протидії злочинності.

Проте цілісних монографічних праць, присвячених використанню поліграфа в кримінальному провадженні, у вітчизняній науці до останнього часу не було. Можна назвати лише колективну працю вінницьких авторів (Методи і засоби для тестування оператора поліграфа / С. М. Злепко, С. В. Тимчик, Р. С. Белзецький, Л. Г. Коваль. – Вінниця, 2010), але в ній досліджуються питання професійного відбору поліграфологів; в 2012 р. видано монографію О. І. Мотляха (Поліграф: наукова природа, походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування. – К., 2012), а в 2013 р. захистила кандидатську дисертацію О. В. Ляник (Використання поліграфа при розслідуванні злочинів у кримінальному судочинстві України. – Ірпінь, 2013). Однак в цих працях також залишено поза увагою чимало криміналістичних та кримінальних процесуальних аспектів використання поліграфа в розслідуванні злочинів.

Недостатнім є і нормативно-правове регулювання психофізіологічної діагностики поліграфом, що закономірно породжує труднощі в його застосуванні на практиці. Крім загальних норм, присвячених використанню в розслідуванні злочинів науково-технічних засобів, безпосередньо проблематиці поліграфа присвячено лише відомчу Інструкцію щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України, затверджену наказом Міністерства внутрішніх справ України від 28.07.2004 р. № 842.¹

Про актуальність дослідження поліграфа свідчить і той факт, що до Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010 - 2014 років, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ України від 29.07.2010 р. № 347, віднесено «отримання інформації про речові докази та обставини вчинення вказаних злочинів за допомогою поліграфічних пристроїв» (п. 40, додаток 4) та «розробка програмного забезпечення та доступного інтерфейсу програм роботи на поліграфічних пристроях» (п. 2, додаток 18).

Все вищевикладене обумовлює актуальність даної проблеми та викликає необхідність проведення дослідження цього питання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проведене відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри кримінального процесу та криміналістики юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка «Тенденції і пріоритети криміналістики в контексті нового кримінального процесуального законодавства» (номер державної реєстрації роботи – 0113U005123) на 2013-2015 роки. Тему дисертаційного дослідження затверджено на засідан-

¹ Примітка: є ще відомча Інструкція МВС про організацію роботи за оперативно-розшуковими справами та справами контрольного провадження оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України, проте вона знаходиться під грифом «таємно».

ні Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 23 від 22 грудня 2010 року).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексний аналіз нормативних актів, слідчої та судової практики, теоретичних поглядів щодо використання поліграфа в розслідуванні злочинів, формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення його використання.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішити наступні завдання:

- дослідити виникнення, розвиток і рівень застосування у судочинній практиці психофізіологічної діагностики поліграфом, акцентувавши увагу на генезі використання поліграфа в Україні;

- проаналізувати поняття та суть методу психофізіологічної діагностики поліграфом, визначити його допустимість та місце в системі методів криміналістики;

- визначити психологічні основи, на яких ґрунтується функціонування поліграфа, з'ясувати рівень точності та надійності результатів обстежень на поліграфі;

- проаналізувати сучасні методики тестування на поліграфі, види запитань в поліграфологічних тестах та особливості їх формулювання;

- охарактеризувати етапи обстеження на поліграфі, проаналізувати їх завдання та особливості;

- дослідити нормативно-правове регулювання обстежень на поліграфі, визначити можливі та придатні форми використання поліграфа в розслідуванні злочинів;

- з'ясувати сучасний стан та перспективи використання поліграфа в судових експертизах;

- проаналізувати можливість визнання результатів обстежень на поліграфі доказом у кримінальному провадженні.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають в ході діяльності, пов'язаної із використанням поліграфа в розслідуванні злочинів.

Предмет дослідження – використання поліграфа в розслідуванні злочинів.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є положення теорії пізнання та загальної теорії криміналістики. Відповідно до мети та завдань дослідження в роботі використано: *діалектичний метод пізнання* – для аналізу сучасного стану та перспектив використання поліграфа в розслідуванні злочинів у взаємозв'язку з іншими методами розслідування; *історичний метод* – для дослідження виникнення та розвитку психофізіологічної діагностики поліграфом та для дослідження еволюції поглядів науковців на проблему поліграфа; *системно-структурний метод* – для визначення місця методу психофізіологічної діагностики поліграфом в

системі методів криміналістики, для аналізу структурних елементів (етапів) обстеження на поліграфі; *порівняльно-правовий метод* – для аналізу особливостей використання поліграфа та правового статусу отриманих результатів у кримінальному провадженні зарубіжних держав; *методи формальної логіки* – для дослідження концепцій, поглядів, точок зору науковців на окремі проблеми, для формулювання власних позицій та рекомендацій; *соціологічний метод* – для проведення анкетування практичних працівників; *статистичний метод* – для узагальнення судової практики та отриманих в ході анкетування результатів тощо.

Нормативно-правовою базою дослідження є Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закони України «Про оперативно-розшукову діяльність» та «Про судову експертизу», підзаконні нормативно-правові акти тощо.

Теоретичною базою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних науковців в галузі криміналістики, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності, судової експертизи, а також психології: С. Абрамса, Т. Амсела, В. І. Барка, К. Бекстера, Р. С. Белкіна, О. В. Белюшиної, К. В. Беляєвої, Р. І. Благуті, В. О. Варламова, Я. Відацького, В. Г. Гончаренка, П. Екмана, Д. В. Затенацького, А. Кжаціна, О. І. Клевцова, Н. І. Клименко, І. І. Когутича, Я. В. Комісарової, Є. Конечни, В. О. Коновалової, О. В. Линник, О. Р. Лурії, Дж. А. Мате, Д. А. Мовчана, А. Ю. Молчанова, Т. Р. Морозової, О. І. Мотляха, В. О. Образцова, С. І. Оглобліна, А. Б. Пеленіцина, П. Прукса, Д. Раскіна, Л. Ровнера, Л. Д. Удалової, О. Фрая, Ю. І. Холодного, В. Ю. Шепітька тощо.

Емпіричною базою дослідження є матеріали 41 кримінального провадження різних категорій злочинів за період 2005-2013 рр., в яких використовувався поліграф та результати анкетування 166 практичних працівників (суддів, прокурорсько-слідчих працівників та адвокатів) із АР Крим, Волинської, Донецької, Закарпатської, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької областей та м. Києва.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційне дослідження є одним із перших в Україні комплексним монографічним дослідженням проблеми використання поліграфа в розслідуванні злочинів. В межах проведеного дослідження отримано результати, які містять наукову новизну. Зокрема,

вперше:

- визначено місце методу психофізіологічної діагностики поліграфом в системі методів криміналістики;

- узагальнено допустимі форми використання поліграфа в розслідуванні злочинів, відповідно до чинного КПК України, до яких віднесено проведення опитування з використанням поліграфа в ході оперативно-розшукової діяльності, використання поліграфа як допоміжного технічного засобу під

час проведення окремих слідчих (розшукових) дій (допит, пред'явлення для впізнання, обшук, слідчий експеримент) та використання поліграфа в судових експертизах;

- визначено об'єкт і предмет психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, підстави та порядок її проведення; запропоновано доповнити Переліки основних видів судових експертиз та експертних спеціальностей ще одним видом експертизи – психофізіологічною експертизою з використанням поліграфа, з експертною спеціальністю – психофізіологічні дослідження з використанням поліграфа;

- обгрунтовано доказове значення відомостей, отриманих в результаті проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, шляхом підтвердження їх належності, допустимості та достовірності, а у взаємозв'язку із сукупністю інших зібраних в ході кримінального провадження доказів – і достатності;

- проаналізовано типову інформацію, одержану за результатами проведених психофізіологічних експертиз і зроблено висновок, що вона може виступати у кримінальному провадженні непрямым доказом, який підтверджує лише наявність в обстежуваній особи характерних психофізіологічних реакцій, які можуть свідчити про наявність приховуваної інформації, неправдивість показань особи або ж наявність зовнішньої незадоволеної потреби;

удосконалено:

- розмежування понять «опитування на поліграфі», «дослідження на поліграфі», «тестування на поліграфі», «перевірка на поліграфі» та «обстеження на поліграфі», а також понять «обстеження на поліграфі», «методика тестування» та «тест»;

- обгрунтування допустимості використання поліграфа в розслідуванні злочинів як методу криміналістики, наукового-технічного засобу та способу допустимого психологічного впливу;

- способи нейтралізації проявів протидії поліграфу зі сторони обстежуваної особи;

- порядок використання поліграфа у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій та в ході оперативно-розшукової діяльності;

дістало подальшого розвитку:

- наповнення методик тестування на поліграфі, до яких віднесено релевантно-іррелевантну методику, методики контрольних запитань та тести піку напруги;

- види запитань, які використовуються в поліграфологічних тестах в залежності від обраної методики тестування;

- етапи проведення обстеження на поліграфі, їх завдання та особливості роботи поліграфолога на кожному з них;

- науково-психологічне обгрунтування функціонування поліграфа, його теоретична та експериментально-практична валідність.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що отримані в результаті дисертаційного дослідження висновки та результати можуть бути використані у *правотворчій діяльності* (для вдосконалення правового регулювання використання поліграфа в розслідуванні злочинів), *практичній діяльності* (слідчими та прокурорами під час досудового розслідування кримінальних правопорушень – акти впровадження результатів дисертаційного дослідження в роботу прокуратури м. Харкова від 29.11.2013 р. та в роботу слідчого управління ГУМВС України в Харківській області від 30.11.2013 р.), *науково-дослідній роботі* (як підґрунтя для подальшого дослідження окремих аспектів використання поліграфа в розслідуванні злочинів), *навчальному процесі* (у викладанні курсу «Криміналістика», в підготовці підручників, навчальних посібників, методичних матеріалів – акти впровадження результатів дисертаційного дослідження в навчальний процес Інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія» від 27.11.2013 р. та в навчальний процес факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства Харківського національного університету внутрішніх справ від 02.12.2013 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на засіданнях кафедри кримінального процесу і криміналістики юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Дисертаційна робота рекомендована кафедрою до захисту (Протокол № 5 від 3 грудня 2013 р.). Результати дослідження були оприлюднені на міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях: III Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів та молодих вчених «Закарпатські правові читання» (Ужгород, 28-29 квітня 2011 р.); X, XI, XII Міжнародних студентсько-аспірантських наукових конференціях «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи» (Львів, 6-8 травня 2011 р., 20-22 квітня 2012 р., 26-28 квітня 2013 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики» (Одеса, 28 жовтня 2011 р.); Міжнародній щорічній науковій конференції молодих вчених, аспірантів і студентів «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави» (Львів, 18-19 листопада 2011 р.); I міжнародній конференції, присвяченій КПК Російської Федерації «Jus est ars boni et aequi» (Москва, 11 листопада 2011 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Основні напрямки реформування законодавства України в умовах розбудови демократичної держави» (Харків, 17-18 грудня 2011 р.); XVIII, XIX регіональних науково-практичних конференціях «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (Львів, 26-27 січня 2012 р., 7-8 лютого 2013 р.).

Публікації. Основні результати дисертації відображено у 17 наукових публікаціях, з яких 4 наукові статті опубліковано у виданнях, включених до

переліку наукових фахових видань. З статті опубліковано в наукових виданнях інших держав та 10 тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації визначається метою, завданнями та предметом дослідження і складається із вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 257 сторінок, з яких основний текст – 200 сторінок, список використаних джерел – 31 сторінка (312 найменувань) та 26 сторінок додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт та предмет дослідження, його мету та завдання, сформульовано наукову новизну отриманих результатів, розкрито методологію дисертаційного дослідження, охарактеризовано її практичне значення, висвітлено рівень апробації результатів дослідження та структуру роботи.

Розділ 1 «Загальна характеристика методу психофізіологічної діагностики поліграфом» складається з чотирьох підрозділів і присвячений дослідженню історичних аспектів використання поліграфа в кримінальному провадженні, визначенню місця методу психофізіологічної діагностики поліграфом в системі методів криміналістики та допустимості його застосування, встановленню наукових основ, на яких ґрунтується функціонування поліграфа, а також проведенню технічної характеристики приладу.

Підрозділ 1.1. «Генезис становлення та розвитку поліграфології» присвячено дослідженню становлення та розвитку поліграфології. Встановлено, що поліграф було винайдено в кінці 19 ст., а в розслідуванні злочинів його почали використовувати в 1920-их рр. в поліції США Дж. Ларсон та Л. Кіллер (вважається батьком сучасного поліграфа), звідки поширився на близько 100 держав.

В СРСР досліджувати поліграф почав О. Р. Лурія в 1920-их рр. Проте згодом ставлення до поліграфа змінилося на негативне, його прирівнювали до «знаряддя інквізиції» та не досліджували. Основоположником критики методів психофізіологічної діагностики був А.Я. Вишинський, його погляди залишились панівними в радянській науці.

Незважаючи на наявність окремих наукових праць, в яких об'єктивно розглядалася допустимість його використання, практично жодних кроків щодо його впровадження в розслідування злочинів не було. З розпадом СРСР найбільш активно використовує можливості психофізіологічної діагностики Російська Федерація, меншою мірою Україна, Білорусь і Молдова. У вітчизняній судовій практиці поодинокі випадки використання результатів обстеження на поліграфі мають місце з 2005 р., переважно у вигляді висновків психофізіологічної експертизи. МВС України також використовує поліграф у кадровій роботі.

Підрозділ 1.2. «Метод психофізіологічної діагностики поліграфом: поняття, сутність та місце в системі методів криміналістики» присвячено визначенню поняття та сутності методу психофізіологічної діагностики поліграфом та встановленню його місця в системі методів криміналістики.

Детально проаналізовано терміни, якими в літературі позначають поліграф (детектор брехні, варіограф тощо) і зроблено висновок, що найбільш прийнятним є використання саме терміну «поліграф», оскільки він є поширеним в світовій практиці. Також розмежовано поняття «обстеження на поліграфі» та «тестування на поліграфі» і зроблено висновок, що тестування на поліграфі є окремим етапом обстеження.

Психофізіологічна діагностика поліграфом розглядається як метод практичної діяльності (спеціальний психофізіологічний метод, пристосований до потреб криміналістики) і метод науки криміналістики (експеримент, розроблений в межах психофізіології і пристосований до потреб криміналістики).

Доведено, що використання поліграфа в кримінальному провадженні допустиме, оскільки психофізіологічна діагностика поліграфом відповідає критеріям допустимості використання методів криміналістики, критеріям допустимості застосування науково-технічних засобів у кримінальному провадженні та критеріям допустимості застосування психологічного впливу.

Підрозділ 1.3. «Науково-психофізіологічні основи використання поліграфа в кримінальному провадженні» присвячено науковим основам психофізіологічної діагностики поліграфом. Досліджено основні теорії роботи поліграфа (когнітивні та емоційно-мотиваційні). Встановлено, що основним принципом роботи поліграфа є вплив на обстежувану особу подразниками, стимулами (найчастіше у формі запитань), які мають для неї різний рівень значущості та ведуть до різного роду змін в когнітивних процесах, а також появи різного роду емоцій (страх перед покаранням, боязнь викриття тощо), які породжують характерні фізіологічні прояви, що реєструються поліграфом.

Узагальнено результати дослідів, спрямованих на встановлення точності та надійності результатів обстежень на поліграфі, проаналізовано результативність використання поліграфа за окремими методиками. Зроблено висновок, що за умов дотримання правил проведення обстежень на поліграфі, рівень достовірності перевищує 95 %.

В підрозділі 1.4. «Характеристика сучасних поліграфів та інших технічних засобів виявлення обману» проводиться технічна характеристика поліграфа, досліджуються особливості аналогових та комп'ютерних приладів, описано допоміжні пристосування, які підвищують точність результатів обстеження (спеціальне поліграфологічне крісло, датчики рухів тощо).

Встановлено, що крім поліграфа, розроблено також інші технічні засоби, призначені для виявлення прихованої інформації або обману (голосові аналізатори, детектори рухів очей, прилади, що аналізують мозкову актив-

ність тощо). Але поліграф залишається оптимальним інструментом для використання в кримінальному провадженні через свою точність та надійність і, водночас, простоту експлуатації та економічність в порівнянні з іншими пристроями. Лише для поліграфа розроблено структуровані методики тестування та програмне забезпечення для їх обробки, напрацьовано практику його використання в кримінальному провадженні, є достатня кількість фахівців-поліграфологів тощо.

Розділ 2 «Тактичні аспекти використання поліграфа в кримінальному провадженні» складається з трьох підрозділів, в яких досліджено тактичні аспекти проведення обстежень на поліграфі.

В підрозділі 2.1. «**Методики проведення тестувань на поліграфі**» досліджено особливості різних методик тестування на поліграфі та види запитань, які в них використовуються. Встановлено, що на сьогоднішній день розроблено три основні види методик тестування на поліграфі: релевантно-іррелевантна методика, методики контрольних запитань та методики піку напруги. Релевантно-іррелевантна методика використовує значущі (релевантні, такі, що стосуються розслідуваної події) та нейтральні запитання (іррелевантні, не стосуються розслідуваної події). В методиці контрольних запитань, окрім згаданих використовуються ще контрольні запитання (розроблені для порівняння реакцій на значущі запитання). В методиках піку напруги використовуються лише різновиди значущих запитань.

Обґрунтовано висновок, що оптимальним варіантом тестування є використання кількох методик різних видів, оскільки це дозволяє уникнути можливих помилок, які притаманні тестуванню лише за однією методикою («капкан Брокау», «помилка Отелло») та підвищує точність отриманих результатів. Застосування різних методик тестування також знижує ризик протидії поліграфу з боку обстежуваної особи.

В підрозділі 2.2. «**Етапи (стадії) психофізіологічної діагностики поліграфом**» досліджено етапи проведення обстеження на поліграфі. На основі узагальнення існуючої практики використання поліграфа та позицій науковців, процес обстеження на поліграфі запропоновано поділяти на чотири етапи: *підготовчий етап, передтестова співбесіда, безпосереднє тестування та завершальний етап.*

Тактичні особливості поведінки поліграфолога на кожному із етапів залежать від конкретної особи, яка проходить обстеження. Передусім, на підготовчому етапі основна увага приділяється вивченню матеріалів провадження, деталей злочину, характеру особи. Після цього формулюють перелік та зміст запитань для тестів. На етапі передтестової співбесіди встановлюють з особою психологічний контакт, довірливі стосунки і налаштовують на безконфліктне проведення тестування. В ході безпосереднього тестування основну увагу поліграфолог приділяє контролю за можливими проявами

протидії поліграфу зі сторони обстежуваної особи, а також на виявлення можливих артефактів (сторонніх чинників, які можуть впливати на реакції обстежуваної особи, наприклад, зовнішній шум). Основне завдання поліграфолога на завершальному етапі полягає в уважному дослідженні поліграми та встановленні результатів обстеження.

В підрозділі 2.3. «Протидія поліграфу та способи її нейтралізації» досліджено способи протидії поліграфу та можливість їх нейтралізації. Виокремлено чотири основні способи протидії: механічні (рухи пальцями рук, напруження м'язів, прикусання язика, зміна дихання тощо), фармакологічні (вживання перед проведенням тестування фармакологічних препаратів, які впливають на перебіг фізіологічних процесів в організмі – антидепресанти, психостимулятори, галюциногени), хімічні (для протидії використовуються косметичні креми або мазі, що містять жирні кислоти, безколірний лак для нігтів, обробка кистей рук дубильними речовинами, що містять формальдегід, і дезодорантами) та психологічні (гіпноз, аутогенне тренування, нейролінгвістичне програмування тощо). Можуть мати місце також комбіновані способи протидії, в яких використовуються прийоми кількох видів.

Для нейтралізації протидії поліграфолог повинен максимально уважно проводити обстеження та використовувати весь арсенал тактичних прийомів, спрямованих на усунення протидії. До таких прийомів віднесено: відеофіксація обстеження, інструктаж особи щодо її поведінки під час тесту, проведення стимуляційних тестів безпосередньо на початку тестування, використання сенсорів руху, використання різних методик тестування та спеціального тесту на переборення протидії, переформулювання нейтральних запитань, збільшення їх кількості тощо.

Розділ 3 «Кримінальні процесуальні аспекти використання поліграфа в розслідуванні злочинів» складається із трьох підрозділів, присвячених дослідженню процесуальних особливостей використання поліграфа в розслідуванні злочинів.

Підрозділ 3.1. «Форми використання поліграфа в кримінальному провадженні» присвячено можливим формам використання поліграфа в кримінальному провадженні. Зроблено висновок, що психофізіологічна діагностика поліграфом, за своєю суттю, є використанням спеціальних психофізіологічних знань. Це опосередкована форма використання спеціальних знань, оскільки для проведення обстежень на поліграфі в обов'язковому порядку залучається особа, яка пройшла спеціальну підготовку та володіє необхідними знаннями та навиками для роботи з поліграфом.

До можливих форм використання поліграфа в розслідуванні злочинів віднесено: 1) проведення обстежень на поліграфі в ході оперативно-розшукової діяльності; 2) використання поліграфа як допоміжного технічного засобу під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій (допит, пред'явлення

для впізнання, обшук та слідчий експеримент); 3) використання поліграфа в судових експертизах.

Запропоновано викласти п. 1 ч.1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» в такій редакції: «Оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності за наявності передбачених статтею 6 цього Закону підстав надається право: 1) опитувати осіб за їх згодою, в тому числі з використанням поліграфа, використовувати їх добровільну допомогу».

Використання поліграфа під час проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом залучення спеціаліста-поліграфолога. Запропоновано доповнити ст. 223 КПК (вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій) частиною 9 такого змісту: «Під час проведення слідчих (розшукових) дій для отримання орієнтуючої інформації можуть використовуватися технічні засоби, призначені для контролю підсвідомих реакцій особи. Технічні засоби, пов'язані із накладенням на тіло особи контактних датчиків, можуть використовуватися лише за добровільною згодою особи».

Відомості, отримані з використанням поліграфа в ході оперативно-розшукової діяльності та під час проведення слідчих (розшукових) дій, не можуть бути визнані доказом у зв'язку з процесуальними особливостями проведення обстежень та оформлення результатів використання поліграфа. Такі дані можуть використовуватися лише як орієнтуюча інформація для виконання тактичних завдань або з профілактичною метою.

В підрозділі 3.2. «Особливості використання поліграфа в судових експертизах» проаналізовано особливості використання поліграфа в судових експертизах. Встановлено, що поліграф може застосовуватися як допоміжний засіб в судовій психологічній та психіатричній експертизах.

На основі аналізу існуючої практики та наукових поглядів обґрунтовано необхідність запровадження самостійного виду судової експертизи – психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа. Визначено її предмет (факти та обставини, які встановлюються на основі дослідження психофізіологічних реакцій організму людини, зареєстрованих поліграфом в ході проведення обстеження) та об'єкт (людина, фізична особа, а також матеріали провадження, які надаються експерту для ознайомлення).

Доведено, що психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа може бути призначена лише за наявності добровільної згоди особи, запропоновано закріпити це положення в кримінальному процесуальному законі. Фактичною підставою призначення цієї експертизи є наявність фактичних даних, аналіз яких потребує використання спеціальних психофізіологічних знань (неузгодженості, суперечності, прогалини в показаннях, необхідність отримання інформації про певні обставини події, стосовно яких в сторін провадження є певні розбіжності, сумніви щодо правдивості показань тощо). Юридичною підставою призначення психофізіологічної експертизи може бути ухвала суду

або слідчого судді, постановою слідчого або прокурора, а також договір про проведення експертизи між стороною захисту та експертом.

Підрозділ 3.3. «Доказове значення результатів, отриманих з використанням поліграфа» присвячено дослідженню можливості визнання результатів обстеження на поліграфі доказом в кримінальному провадженні. Доведено, що доказове значення результатів обстеження на поліграфі залежить від процесуальної форми, в якій таке обстеження проводилося.

Доказом у кримінальному провадженні може бути лише інформація, отримана в результаті проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа. Результати такого обстеження на поліграфі відповідають вимогам належності (стосуються розслідуваної події), допустимості (проведення обстеження в формі судової експертизи) та достовірності (рівень точності понад 95 %) доказів, а в сукупності з іншими, зібраними в ході провадження доказами, і вимозі достатності доказів.

Зроблено висновок, що типова інформація, одержана за результатами проведених психофізіологічних експертиз може виступати у кримінальному провадженні непрямим доказом, оскільки така інформація підтверджує лише суб'єктивну значимість для обстежуваної особи конкретних стимулів, які можуть вказувати на наявність приховуваної інформації про обставини злочину, на щирість відповідей на поставлені запитання або ж на наявність зовнішньої незадоволеної потреби.

ВИСНОВКИ

У ході проведеного дослідження було вивчено та проаналізовано історію використання поліграфа в розслідуванні злочинів, практику та законодавче регулювання його використання в Україні та закордоном. За результатами дослідження зроблено такі висновки:

1. Поліграф – це технічний інструмент, функціонально призначений для одночасної багатоканальної реєстрації фізіологічних процесів, які відбуваються в організмі людини (в серцево-судинній та дихальній системах, електрична активність шкіри тощо) під впливом психологічних подразників, стимулів з метою подальшої інтерпретації отриманих результатів на предмет наявності приховуваної інформації або діагностування правдивості чи неправдивості показань особи.

2. Використання поліграфа в кримінальному провадженні допустиме. Психофізіологічна діагностика поліграфом відповідає критеріям допустимості використання методів криміналістики, критеріям допустимості застосування науково-технічних засобів у кримінальному провадженні та критеріям допустимості психологічного впливу.

3. Основними видами методик тестування на поліграфі є: релевантно-іррелевантна методика, методики контрольних запитань та методики піку

напруги. Релевантно-іррелевантна методика складається лише із значущих (релевантних, тих, що безпосередньо стосуються розслідуваної події) та нейтральних (іррелевантних, стосуються нейтральних тем, ніяк не пов'язаних із розслідуваною подією) запитань.

Методики контрольних запитань, окрім значущих і нейтральних запитань, містять також контрольні запитання (стосуються тем з минулого обстежуваної особи, які за змістом пов'язуються із розслідуваною подією) та деякі інші запитання допоміжного характеру, зокрема інтродуктивне, жертвне релевантне, симптоматичні тощо. Методики піку напруги складаються із низки значущих запитань, які стосуються якоїсь деталі розслідуваної події (наприклад, зняття злочину), з яких лише одне запитання дійсно стосується цієї деталі, а інші запитання є вигаданими поліграфологом варіантами цієї деталі. Методика піку напруги поділяється на стимуляційні тести, тест на знання винного та тест приховуваної інформації.

4. Обстеження на поліграфі є оптимальним у чотири етапи: *підготовчий етап* (попереднє дослідження матеріалів справи, вибір методик тестування, попереднє складання запитань тощо), *передтестова співбесіда* (обговорення з обстежуваною особою всіх запитань, їх остаточне формулювання, вирішення питання про можливість проведення тестування), *безпосереднє тестування* (проведення різних видів тестів, контроль за реакціями особи, попередній аналіз результатів і, за потреби, проведення додаткових тестів або післятестової співбесіди) та *завершальний етап* (його завдання – остаточна оцінка результатів, обрахунок поліграм і складання висновку).

5. Психофізіологічна діагностика поліграфом є опосередкованою формою використання спеціальних психофізіологічних знань. Можливими формами використання поліграфа в розслідуванні злочинів виправдано вважати проведення обстежень на поліграфі в ході оперативно-розшукової діяльності, використання поліграфа як допоміжного технічного засобу під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а також в судових експертизах.

6. В оперативно-розшуковій діяльності поліграф може застосовуватися під час проведення опитування громадян за їх згодою, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Запропоновано доповнити вказану норму положенням, яке безпосередньо закріпило би можливість здійснення таких опитувань. Як допоміжний технічний засіб поліграф може використовуватися в проведенні низки слідчих (розшукових) дій, а саме допиту, пред'явлення для впізнання, обшуку та слідчого експерименту (в процесі підготовки до їх проведення та з метою перевірки отриманих результатів, а також безпосередньо під час допиту).

7. Відомості, отримані з використанням поліграфа в ході оперативно-розшукової діяльності та під час проведення слідчих (розшукових) дій, не можуть бути визнані доказом у зв'язку з процесуальними особливостями проведення обстежень та оформлення результатів використання поліграфа.

Такі відомості можуть використовуватися лише як орієнтуюча інформація для виконання тактичних завдань або з профілактичною метою.

8. Поліграф може застосовуватися як допоміжний засіб проведення судових психологічної та психіатричної експертиз, а також комплексної психолого-психіатричної експертизи. Існує необхідність у запровадженні самостійного виду судової експертизи – психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа. Ця експертиза має свій спеціальний предмет і об'єкт.

9. Психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа може бути призначена лише за наявності добровільної згоди особи, це положення доцільно закріпити в кримінальному процесуальному законі. Фактичною підставою призначення психофізіологічної експертизи є наявність фактичних даних, аналіз яких потребує використання спеціальних психофізіологічних знань. Юридичною підставою призначення психофізіологічної експертизи є відповідний процесуальний документ (ухвала суду або слідчого судді, постанови слідчого або прокурора, а також договір про проведення експертизи між стороною захисту та експертом).

10. Інформація, одержана за результатами проведеної психофізіологічної експертизи може виступати у кримінальному провадженні непрямым доказом, оскільки така інформація підтверджує лише суб'єктивну значимість для обстежуваної особи конкретних стимулів, які можуть вказувати на наявність приховуваної інформації про обставини злочину, на ширість відповідей на поставлені запитання або ж на наявність зовнішньої незадоволеної потреби.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Лешкович Т. А. Поліграф: історичний аспект / Т. А. Лешкович // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Вип. 56. – С. 444-450.
2. Лешкович Т. А. Естественнаучные основания проведения психофизиологической экспертизы с использованием полиграфа / Т. А. Лешкович // Криминалистика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика / Под общей ред. С. П. Кушниренко. – СПб., 2012. – С. 341-348.
3. Лешкович Т. А. Місце методу психофізіологічної діагностики поліграфом в системі методів криміналістики / Т. А. Лешкович // Митна справа. – 2012. – № 5 (ч. 2, кн. 2). – С. 39-46.
4. Лешкович Т. А. Характеристика современных полиграфов и иных технических средств выявления лжи / Т. А. Лешкович // Бюллетень Международной ассоциации содействия правосудию. – 2012. – № 1 (6). – С. 96-104.
5. Лешкович Т. А. Методики тестування на поліграфі / Т. А. Лешкович // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2013. – №21. – Ч. 1. – Том 3. – С. 143-147.
6. Лешкович Т. А. Форми використання поліграфа в кримінальному про-

вадженні України / Т. А. Лешкович // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2013. – № 6/1. – С. 192-195.

7. Leshkovych T. Use of polygraph in criminal justice of Ukraine / Taras Leshkovych // European Polygraph. – 2013. – № 1 (23). – P. 11-21.

8. Лешкович Т. А. Генезис методу психофізіологічної діагностики поліграфом / Т.А. Лешкович // «Закарпатські правові читання»: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих вчених. – Ужгород, 2011. – С. 189-195.

9. Лешкович Т. А. До питання про використання поліграфа в розслідуванні злочинів / Т.А. Лешкович // Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи: тези доповідей X Міжнародної студентсько-аспірантської наукової конференції. – Львів, 2011. – С. 240-241.

10. Лешкович Т. А. Типи запитань в поліграфологічних тестах / Т.А. Лешкович // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. – Одеса, 2011. – С. 227-230.

11. Лешкович Т. А. Історичний огляд практики застосування поліграфа в Україні / Т.А. Лешкович // «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави»: Матеріали Міжнародної щорічної наукової конференції молодих вчених, аспірантів і студентів. – Львів, 2011. – С. 79-82.

12. Лешкович Т. А. Возможности использования полиграфа в уголовном судопроизводстве: опыт Украины / Т.А. Лешкович // «Jus est ars boni et aequi»: Материалы первой международной конференции, посвященной УПК Российской Федерации. – Москва, 2011. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.msu.ru/file/19504/download/19508>

13. Лешкович Т. А. Особливості формулювання нейтральних запитань в поліграфологічних тестуваннях / Т.А. Лешкович // «Основні напрямки реформування законодавства України в умовах розбудови демократичної держави»: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків, 2011. – С. 57-58.

14. Лешкович Т. А. Особливості формулювання контрольних запитань в поліграфологічних тестуваннях / Т.А. Лешкович // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XVIII регіональної науково-практичної конференції. – Львів, 2012. – С. 370-372.

15. Лешкович Т. А. Правила розшифровки поліграм та встановлення правдивості або неправдивості показань особи, тестованої на поліграфі / Т.А. Лешкович // Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи: тези доповідей XI Міжнародної студентсько-аспірантської наукової конференції. – Львів, 2012. – С. 192-193.

16. Лешкович Т. А. Точність обстежень на поліграфі / Т.А. Лешкович // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XIX звітної науково-практичної конференції. – Львів, 2013. – С. 332-333.

17. Лешкович Т. А. Поліграф vs. Права людини / Т.А. Лешкович // Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи: тези доповідей XII Міжнародної студентсько-аспірантської наукової конференції. – Львів, 2013. – С. 161-163.

АНОТАЦІЯ

Лешкович Т. А. Використання поліграфа в розслідуванні злочинів: сучасний стан та перспективи. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2014.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із використанням поліграфа в розслідуванні злочинів.

У роботі проаналізовано існуючі наукові позиції, правове регулювання та зарубіжний досвід використання поліграфа в кримінальному провадженні. Досліджено поняття, сутність, історію методу психофізіологічної діагностики поліграфом, його допустимість та місце в системі методів криміналістики. Проаналізовано існуючі методики проведення тестування на поліграфі та види запитань, які в них використовуються. Встановлено особливості етапів проведення обстеження та завдання поліграфолога на кожному з них, особливу увагу звернуто на способи переборення протидії поліграфу.

Досліджено можливі форми використання поліграфа в кримінальному провадженні, визначено процесуальний статус результатів обстеження в залежності від форми його проведення. Розроблено низку пропозицій та рекомендацій, спрямованих на вдосконалення правового регулювання використання поліграфа в розслідуванні злочинів.

Ключові слова: поліграф, обстеження на поліграфі, тестування на поліграфі, психофізіологічна діагностика поліграфом, методика тестування на поліграфі.

АННОТАЦИЯ

Лешкович Т. А. Использование полиграфа в расследовании преступлений: современное состояние и перспективы. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов, 2014.

Диссертация посвящена комплексному исследованию теоретических и практических проблем, связанных с использованием полиграфа в расследовании преступлений.

В первом разделе работы исследована история использования полиграфа в Украине и за рубежом. Проанализировано понятие психофизиологической диагностики полиграфом, ее сущность, а также место в системе методов криминалистики. Автор приходит к заключению о допустимости использования полиграфа в уголовном судопроизводстве. Исследованы научные основания работы полиграфа, выделено две группы теорий: когнитивные и эмоционально-мотивационные. Проводится техническая характеристика прибора и иных научно-технических средств выявления обмана.

Во втором разделе обращается внимание на тактические аспекты использования полиграфа в расследовании преступлений. Автор анализирует существующие методики тестирования на полиграфе, к которым относятся релевантно-иррелевантная методика, методики контрольных вопросов и методики пика напряжения. Изучены виды вопросов, которые фигурируют во время тестирования. Исследованы этапы проведения обследования на полиграфе, к которым автор относит подготовительный этап, предтестовое собеседование, непосредственное тестирование и заключительный этап. Выделены задания полиграфолога на каждом из этапов, особое внимание обращается на возможное противодействие полиграфу со стороны обследуемого и его нейтрализацию.

Третий раздел диссертации посвящен уголовным процессуальным аспектам использования полиграфа в уголовном производстве. Психофизиологическая диагностика полиграфом относится к использованию специальных знаний. Полиграф может использоваться во время оперативно-розыскной деятельности, использование полиграфа как вспомогательное средство в ходе отдельных следственных (розыскных) действий (допрос, предъявление для опознания, обыск, следственный эксперимент), а также в некоторых судебных экспертизах. Полиграф может использоваться в судебных экспертизах как вспомогательное средство (психологическая, психиатрическая экспертизы) или в ходе самостоятельной психофизиологической экспертизы с использованием полиграфа.

Значение результатов обследования на полиграфе зависит от формы, в которой такое обследование проводилось. Информация, полученная в результате использования полиграфа в ходе оперативно-розыскной деятельности или в ходе следственных (розыскных) действий не имеет доказательственного значения и может использоваться только в тактических целях как ориентирующая информация. Данные, полученные в результате проведения психофизиологической экспертизы с использованием полиграфа, есть непрямым доказательством, а заключение эксперта может использоваться в уголовном производстве как самостоятельный источник доказательств.

Ключевые слова: полиграф, обследование на полиграфе, тестирование на полиграфе, психофизиологическая диагностика полиграфом, методика тестирования на полиграфе.

SUMMARY

Leshkovych T. A. The use of polygraph in criminal investigation: current status and perspectives. – The manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Candidate of legal sciences by specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics, judicial expertise, operational and investigative activity. – Ivan Franko Lviv National University, Lviv, 2014.

The dissertation is devoted to the complex study of the theoretical and practical problems of the use of polygraph in criminal investigation.

In the paper current legislation, the existing scientific attitudes and foreign experience of the use of polygraph in criminal proceedings are analyzed. The author investigates the concept, the essence, and historical development of psychophysiological diagnostics by means of polygraph, its admissibility and place in the system of forensic methods. The existing testing techniques and types of questions used in such techniques are analyzed. The author establishes the features of phases of polygraph research and polygraphist's tasks on each phase; a special concern is paid to the countermeasures to polygraph testing and its neutralization.

In the dissertation possible forms of the use of polygraph in criminal proceedings are analyzed, the correlation between procedural status of testing results and procedural form of testing is defined. A number of proposals and recommendations aimed at improving legal regulation of the use of polygraph in criminal investigation were made.

Keywords: polygraph, polygraph research, polygraph testing, psychological and physiological diagnostics by means of polygraph, polygraph testing technique.